

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 271 (477.87)

ДЕВІАНТНІСТЬ ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА ЩОДЕННИКОМ ЙОСИФА ДЕ КАМЕЛІСА

Кічера В. В. (Ужгород)

У статті йдеться про девіантну поведінку духовенства Мукачівської єпархії. Здійснена спроба проаналізувати причини порушень, їх різновиди, а також намагання відновити дисципліну єпископом Йосифом де Камелісом запроваджуваними санкціями. У підсумку беззаперечним виглядає факт, що однією з причин порушень залишалися соціальні чинники.

Ключові слова: девіантність, порушення, добротність, парафіяльне духовенство, єпископ, ЧСВВ.

Сучасні виклики в історичній науці все частіше змушують ремісників із цеху музи Клію звертати увагу на суміжні дисципліни. Адже ігнорування істориками соціальних, а подекуди навіть виключно побутових історій створює ілюзорні уявлення про події, осіб і навіть окремі суспільні стани, в тому числі про духовенство. Мало хто наважиться заперечити існування виключно/переважно позитивних уявлень про постать священика в Церкві незалежно від конфесії. І це цілком нормально і

дійсно так. В ідеалі, за Кодексом Канонів Східних Церков, одним з перших обов'язків священика бути «зразком для стада» [11, с. 236]. Але чи справді притаманна усім священикам євангелічна чистота? Для цього варто обрати не ХХ ст. з усіма його «ізмами», де дотримання канонів багатьом духовним отцям «коштувало значних зусиль», і навіть не класичні ХІХ, чи достатньо консервативне ХVІІІ ст., а кінець ХVІІ ст.

Постановка проблеми та термінологія

Іоанн Йосиф де Камеліс¹ народився в 1641 р. на о. Хіос (Османська імперія). Був ченцем Чину святого Василя Великого (ЧСВВ) й проживав у василіанському монастирі в Гроттаферата (поблизу Риму), працював у Ватиканській бібліотеці [6, с. 305]. 5 листопада 1689 р. папа Олександр VIII іменує Йосифа де Камеліса «титularним єпископом Севастополя Тракійського і апостольським вікарієм Мукачева» [4, с. 126]. У 1690 р. він стає першим єпископом-архімандритом, якого не було обрано на соборі, а натомість призначено папою [6, с. 305]. З цього приводу цікаві факти подає церковний історик Василій Гаджега, який у своїх роботах початку ХХ ст. торкається питань унії [1, с. 70]. В історичному нарисі, що стосувався Марамороша, автор наголошує на досить негативному ставленні місцевого духовенства до єпископа Йосифа де Камеліса, який був висвячений за західним обрядом [2, с. 23]. Та все-таки єпископ старався про покращення матеріального та освітнього становища кліру. В часи антигабсбурзького повстання князя Ференца II Ракоці єпископ де Камеліс виїхав на захід, де й провів останні роки життя. Помер 27 серпня 1706 р. й за запові-

том похований у францисканському монастирі в Пяршеві.

Із призначенням на посаду єпископа Йосиф де Камеліс починає вести щоденник. Спогади монаха та єпископа охоплюють відносно невеликий період – 1690-1694 рр. Вперше щоденник єпископа, разом із третім томом Михайла Лучкая, опублікований у «Збірнику Українського музею у Свиднику». У даному дослідженні використано третій том Михайла Лучкая, перекладений та редактований вченими Ужгородського університету [12, с. 21-58]. Надмірно критичне ставлення до джерела не потрібно, бо вже сам факт існування в щоденникові порушень священиків, непослуху не приховується і загадується у всій повноті та різноманітності. Мова звичайно не йде про самооцінку самого єпископа у власних спогадах, що може бути предметом подальших студій, більше того, спогади єпископа, як історичного джерела, потребують фахового дослідження.

За коротким визначенням відомого соціолога Ентоні Гідденса індивіди з *девіантною поведінкою* – це люди, котрі відмовляються жити за правилами, яких дотримується більшість із нас. У ширшому розумінні «*девіантне поведіння можна определити как несоответствие данной совокупности норм, которая принята значительным числом людей в группе или обществе*» [3, с. 178-179]. У випадку даного дослідження необхідно вивчати суть соціально-психологічних явищ, враховуючи процеси, що відбуваються в конкретно-історичних

¹ На початку щоденника Йосиф де Камеліс вказує повний свій титул: «Іоанн Йосиф де Камеліс, з ласки Всевишнього та апостольського столиці, а також з волі імператора єпископ шебастинський, мукачівський, марамороський, краснобрідський, списький, кормарницький, і т. д., генеральний вікарій для русинів грецького обряду в Угорщині, радник священної царсько-королівської величності».

умовах [10, с. 233]. Проте жодне суспільство чи групу неможливо розділити на тих чия поведінка відхиляється від правил і тих, хто їх дотримується, позаяк більшість людей в тих чи інших випадках порушує суспільні норми [3, с. 178-179].

Тобто *девіантність* надзвичайно ситуативна й залежить більше від психологічних факторів особистості та конкретно-історичних, соціальних умов. Як не парадоксально недотримання канонів у середовищі певної суспільної групи, зокрема окремих священників, не повинно означати поширення девіантності на духовенство, як стан суспільства в цілому. Треба також відзначити – злочин є частиною девіантності, а відрізняється від неї порушенням закону. В той таки час більшість проявів девіантної поведінки закон не карає [3, с. 180].

У випадку з духовенством девіантність та порушення закону дуже часто одне й те саме. Якщо пересічна особа (не священник) співжитиме з чужою жінкою – це може викликати хіба що осуд громадськості й виглядатиме звичайною девіантною поведінкою. Якщо чужих жінок викрадає священник (що заборонено заповідями), то, крім загального засудження, відбувається застосування відповідних санкцій церковною владою, тобто відбувається порушення канонів та відповідна реакція.

Коротко треба зупинитися на характеристичі епохи, зокрема становища духовенства. Всупереч усталеним поглядам про покращення матеріального становища священників після Ужгородсько унії, варто констатувати недолугість даного твердження. У розвідці Іринія Кондратовича про історію Підкарпатської Русі довідуємося про складне становище священників до укладення унії [7, с. 64-65]. До 1646 р., діяли умови, в яких священники повноцінно виконувати релігійні функції не могли. Але таке становище залишалося і в часи владництва де Камеліса [10, с. 221-226]. А незадовільне матеріальне становище священників не могло не позначитися на їх вчинках.

Зважаючи на соціальні витоки девіантності Ентоні Гідденс наполягає на так званій «кризі маскулінності»² – тобто частина чоловіків, котрі проживають в складних соціальних умовах (зокрема, бідність), не бачать перспектив успішної кар'єри й схильні до порушень [3, с. 201-202]. Особливо останнім часом зростають правопорушення проти жінок. Але як не парадоксально так було і в далекому минулому. Проте треба також розрізнати ставлення до сучасної жінки та місце жінки в консервативному суспільстві XVII ст. Але знову ж таки існує ряд досліджень девіантної поведінки самої жінки і в секуляризованому суспільстві [8, с. 197-215]. Тобто проблема досить різностороння і в кожному випадку необхідно вивчити – чи відбулося насильство проти жінки, чи, власне, жінка свідомо відзначається девіаціями.

² Тобто «криза мужності»

Означивши соціологічне поняття девіантності, варто зупинитися на церковному розумінні *порушень та доброчесності*. Якщо за Михайлом Димидом, Йосифа де Камеліса вважати єпископом Київської Церкви [4, с. 126], то цілком можливо використати розуміння «гріха» та «чесноти» досліджених Ларисою Довгою. Так, людина за своєю природною суттю схильна до гріха, проте відповідати за вчинені проступки згодом таки прийдеться, а тому краще взагалі не грішити. Навіть смертний гріх може бути прощеним у випадку його несвідомого вчинення, але жодним чином якщо людина його робить свідомо [5, с. 242-243]. Подаючи таблицю порівнянь черговості гріхів, приведених у Інокентія Гізеля та Іоанікія Галятовського, Лариса Довга вказує: перший подає гріх *«не перелюби сотвори»* сьомою позицією серед десяти гріхів, а от Іоанікія Галятовський – *«не пожелай ближняго твого жени...»* – аж дев'ятим [5, с. 245]. Говорячи про чесноту, автори XVII ст. наголошують на цілком необхідні соціальні та матеріальні потреби людини, котра повинна діяти відповідно до власної волі та совісті: *«Совість, – читаємо у Гізеля, – є свідініє себе самого, или рассуужденіє умное о себѣ, имже чоловік рассууждает, аще достоин ему что творити, или недостин? И аще добро ест или зло, то еже творит»* [5, с. 246]. Тобто уже в XVII ст. в Київській Церкві сформулювалися уявлення про цілковите самоусвідомлення людиною самої себе, а також можливості свідомого вибору між добром і злом, Христом і дияволом. До чеснот класично відносять віру, надію та любов, без яких спасіння неможливе [5, с. 247].

Необхідно наголосити перспективність досліджень девіантності в історичній ретроспективі. За функціоналістськими теоріями, котрі приводить Ентоні Гідденс, девіантність виконує дві основні функції – по-перше, адаптивну, вводючи в суспільство новизну та проблеми, а відтак зміну суспільних поглядів чи навпаки застосування санкцій³ [3, с. 181]; по-друге, девіантність дозволяє зберігати в суспільстві розуміння між «хорошою» та «поганою» поведінкою в суспільстві [3, с. 183]. Тобто сам факт «відхиленя» від усталеної поведінки виконує позитивну «санаційну» роль, адже суспільство чи певна група солідаризуючись може чинити опір «неправильним» діям і фіксувати прийнятні для суспільства норми.

³ Санкції можуть бути позитивними (нагорода) та негативними (покарання). Застосування санкцій поділяється на формальні – котрі накладаються відповідними контролюючими органами та неформальні – як правило спонтанні й характеризуються загальним осудом оточуючих осіб. У випадку з досліджуваним духовенством використовувалися переважно негативні санкції через формальне застосування. Тобто Йосиф де Камеліс як єпископ здійснював загальний нагляд за духовенством і застосовував у випадку порушень покарання, причому досить безкомпромісні, про що йтиметься нижче. Див.: Гідденс Э. Социология... – С. 181.

Види девіацій за джерелом

Незадовільна дисципліна священиків за 1690-94 рр. вражає своєю масштабністю. Слідуючи хронологічній послідовності варто розпочати із порушень духовенства проти жінок або за участі останніх. Найперше зустрічається викрадення жінок та бігамія духовних отців: «Того ж дня (24 квітня 1690 р. – В.К.) я доручив наказ Теодору, священику із Полоцького, який має повернути Анну Лукач своєму законному чоловікові, бо розумне судове рішення не дозволяє їм разом жити. Пану Михайлові, Колачинському парохіві, я дав дозвіл, щоб проводив відправи в селі Підгоряни у зв'язку з бігамією вашого пароха, по імені Дмитра – так, щоб не припиняв проводити відправи у своєму селі, коли треба буде потрібно. Цього ж дня 25 квітня 1690 року. Я доручив наказ пану Миколі, священику із Дубрівки, щоб він повернув викрадену Пелагію її законному чоловікові Стефану під загрозою відлучення від церкви та штрафу в десять флоринів; нехай це йому підкаже його розум. 25 квітня 1690 року» [12, с.25]. В одному із проступків помітна спроба, чи радше погроза, застосування санкції «...під загрозою відлучення від церкви та штрафу в десять флоринів». Іншим прикладом бігамії може бути священик Петро з Ардова: «Пан Петро, священик села Ардова, що мав двох жінок, після розгляду пообіцяв під присягою, що буде утримуватися від зв'язків з другою жінкою, і я дав йому дозвіл на виконання церковних обрядів» [12, с. 28]. Цікавою є згадка про бігамію в маєтках Ракоці: «...я призначив Іоана Іоанна Олександровича священиком у Свиднику, двоєженець» [12, с. 31]. Із контексту опублікованого джерела виглядає, що священик Іван Олександрович двоєженець, що маловірогідно, судячи зі строгих покарань єпископа. Очевидно мова йде про священика котрий займав дану посаду до призначення Олександровича.

Причому порушення стосувалися не лише бігамії, але й одруження священиків чи дияконів з жінками котрі перебували в шлюбі, або ж навіть траплялися зухвали викрадення одружених жінок духівниками. Викрадення жінок здійснювали диякони: «Дня 31 березня 1692 року я доручив о. Гуклівському, щоб покарав диякона із села Розділ за відняття жінки від її польського чоловіка, який живе – той взяв з нею шлюб» [12, с.41]. Та були й випадки, коли жінки банально обманювали священиків: «Дня 31 березня 1692 р. я дав дозвіл Іоанну Мадярові одружитися вдруге, тому що Гафа мала іншого чоловіка, який живе, на що дали під присягою три священики» [12, с.41].

Серед санкцій котрі застосовувалися єпископом були й досить радикальні. За повторні одруження священиків слідували їх звільнення від виконання пастирської праці: «Чепак, тому

що знову одружився»; «Григорій Скотарський біля Гукливого, оскільки знову одружився» [12, с.35] і т.д. За двоєженство де Камеліс навіть виключав із Церкви, зокрема «поторанський двоєженець Василь Іоанн Пагутич в селі Караши Саболчського комітату в зв'язку з тим, що не відповів на мої листи з місяця серпня 1693 року. Він підпорядкований вікарію Стефану Сенні» [12, с.35]. Проте Йосиф де Камеліс нечасто, але такі використовував позитивні санкції, тобто заохочення: «Отцю Іоанну Корлоському із Ніру я дав дозвіл на влаштування всіх справ, оскільки дав клятву утримуватися від жінки – дня 11 квітня 1695 року» [12, с. 53]. Можна припустити, що отець Корлоський не був одружений із вищезгаданою пані, позаяк випадки двоєженства чітко фіксуються в джерелі. Зустрічаємо інші приклади заохочення: «Дня 16 жовтня 1690 року я дав розпорядження, щоб Яків Снаковиський, що мав дві жінки, міг виконувати всі церковні обряди, прийнявши раніше від нього сповідь і присягу, що він буде аж до смерті утримуватися від жінки» [12, с. 36].

Не часто, проте згадуються також девіації та, як наслідок, звільнення з роботи пов'язані з порушенням загальних канонічних норм, зокрема: «Григорій Грибовецький, який сам себе висвятив» [12, с. 34]. Траплялися також припинення виконання пастирських обов'язків з причини висвячення священиків сатмарськими єпископами: «Того ж дня (29 серпня 1692 р. – В. К.) я звільнив від усіх церковних обов'язків Михайла Ревника із села Моностенік, а Михайла і Костянтина із Оросфола та Іоанна Гург із Шандорфола, оскільки вони були висвячені іншими сатмарськими єпископами» [12, с. 41].

У випадку з бігамією чи неправильного оформлення шлюбів священиками застосовувалися досить суворі покарання за католицьким церковним правом: «Особа намагається вступити в подружжя неправосильно, коли вона була поставлена у священничий чин (к.804). Особа, яка прийняла свячення, нездатна одружуватися через церковне право. У Католицькій Церкві перешикода свячення зобов'язує усіх висвячених in sacris, у тому числі й овдовілих дияконів» [11, с.457]. Проте виникали й парадокси, адже унія це не одноразовий акт, а давні церковні традиції зберігалися місцевим кліром. Так, через недотримання канонів священиками також траплялися виключення із церкви: «Черней, який одружився з Анною, що має живого чоловіка Луку. Їх шлюб був оформлений священиком Гаврилом Доробратівським за дозволом Мефодія, залишається під Завидівським» [12, с. 35]. Очевидно Мефодій та його священики дотримувалися давнього церковного права власної церкви, що було

неприпустимим для Йосифа да Камеліса після унії.

Чи не найбільш поширеними були фінансові проступки кліриків, зокрема, борги: «*Отець Василь винен 6 угорських флоринів* (Флорин – грошова одиниця, що карбувалася в Угорщині та Чехії з 1325 р. Інколи їх називали дукатами, але в записках переважали т. зв. угорські флорини (floreŋi ungaricalis, floreŋi di Ungaria). Німецький флорин (гульден) прирівнювався до 2,5 золота і поділявся на 60 розмінних монет(крейцарів) у щоденнику не завжди згадується вид флорену – угорський чи німецький. – Див.: [http://setstolica.ru:8080/index.php/Флорин_\(монета\)](http://setstolica.ru:8080/index.php/Флорин_(монета))). – Електронний ресурс.), *якому я дав, щоб він купив віз*»; «*Ужгородський священик Яків винен 3 німецькі флорини, які я дав йому, щоб купив кадило*»; «*Росвігівський дякон 3 флорини для Цингара...*» [12, с. 47]. Існували випадки заборгованості у виплаті податку куницями: «*...священик винен куницю за 1692 рік та 4 флорини і 11 полтур*» [12, с. 50]. Іншим видом господарських проступків було обтяження місцевого населення духівниками, за що єпископ накладав фінансові покарання: «*...священику Іоанну*

Богорському під штрафом в 10 флоринів, щоб не обтяжував його» [12, с. 27].

У одному випадку не вказано вид ексцесу: «*Дня 24 квітня 1690 року було дано розпорядження панові Григорію Сускевичу, священику із Лобочан на Перемишльщині, що походить із моєї єпархії і допустив проступки, щоб повернувся*» [12, с. 24-25]. Очевидно вищезгаданий священик самовільно перебував в іншій єпархії.

Учинялися й інші відхилення пов'язані із спроможністю виконання священиками своїх літургічних, обрядових обов'язків через елементарну неграмотність: «*Григорій Тибавський, підпорядкований вікарію Визницькому, із-за його малограмотності*» [12, с. 34]. Єпископ навіть не зупинявся перед закриттям церков, через малоосвіченість духівників: «*3-го липня (1690 р. – В. К.) я звільнив від усіх церковних обов'язків Григорія Тибавського із-за незнання. Залишається під наглядом Василя Визницького. 14 липня я наказав, щоб була закрита його церква в селі Тибава*» [12, с. 35]. Можна собі лише уявити рівень знань священиків, якщо їх позбавляли можливості здійснювати обряди.

Таблиця №1.

Види та чисельність девіацій за щоденником Йосифа де Камеліса Мукачівського єпископа [12, с.21-58]

№	Вимір\вид	За участю жінок	Фінансові	Канонічні	Інші	Загалом
1.	Чисельність	17	18	3	3	41
2.	%	41,4%	43,9	7,3	7,3	100%

Аналізуючи дані таблиці, варто наголосити, що чисельність порушень за участю жінок поступається фінансовим лише на одну позицію. В той таки час порушення канонів та інші девіації становлять незначну частину. Але якщо врахувати, що деякі канонічні ексцеси відбувалися за участю жіночої половини, то чисельність фінансових та порушень за участю жінок, приблизно однакова, як у чисельному, так і у відсотковому порівняннях.

Таким чином, причини порушень священиків пов'язані із соціальними факторами (бідність, малоосвіченість тощо), котрі не сприяли

нормальному інтелектуальному становленню та розвитку священицької еліти. Що ж до самих ексцесів, то переважали фінансові та порушення за участю жінок (багато з яких були здійснені через насильство над останніми). Інші порушення були менш значними. Такий великий відсоток порушень за участю жінок частково можна пояснити різним розумінням базових канонів грецької та католицької традицій. Щодо санкцій, котрі використовував єпископ, то вони були переважно негативними, і рідко використовувалися заохочення.

1. Гаджега В. Додатки к історіє русинов и руських церквей в жупе Угоча / В. Гаджега. — Ч. 1-2. — Ужгород : Друкарня ОО Василян, 1927. — 122 с.
2. Гаджега В. Додатки к історіє русинов и руських церквей в Марамороше / В. Гаджега. — Ужгород: Уніо, 1922. — 92 с.
3. Гидденс Э. Социология / При участии К. Бердсолл: Пер. с англ. – Изд. 2-е, полностью перераб. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 632 с.
4. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589-1891) / М. Димид. – Львів: Видавництво ЛБА, 2000. – 246 с.
5. Довга Л. Уявлення про гріх та чесноту в українських текстах XVII ст. / Л. Довга. // СОЦІУМ: Альманах соціальної історії. – 2003. – Випуск 3. – С. 241-248.
6. Енциклопедія історії та культури карпатських русинів [Текст] / Уклад. : Павло Роберт Магочій, Іван Поп; заг. ред. Павла Роберта Магочія ; пер. з англ. мови Надії Кушко ; ред. укр. видання Валерій

- Падяк ; карти Павла Роберта Магочія ; вип. ред. Лариса Ільченко. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. – 856 с. + XXXII с.: іл., у т. ч. 32 кольор. вклейки + карти.
7. Кондратович М. История Подкарпатской Руси / М. Кондратович. — Ужгород : Книгопечатня „Свобода” в Ужгороді, 1930. — 111 с.
 8. Маслійчук В. Девиантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х–90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва)// СОЦІУМ: Альманах соціальної історії. – 2005. – Випуск 1. – С. 197-215.
 9. Матях В. Аксіологічний аспект в дослідженні ментально-психологічного зрізу соціальної історії доби XVII-XVIII ст. / В. Матях // СОЦІУМ: Альманах соціальної історії. – 2002. – Випуск 1. – С. 233-241.
 10. Пап С. Історія Закарпаття / С. Пап: [у 3-х т.]. — Т. 2. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. — 448с.
 11. Путівник по Східному кодексу. Коментар до кодексу канонів Східних церков. / За ред. Дж. Недунгатта. – Т. I. – Львів: Свічадо, 2008. – 791 с.
 12. Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа / Лучкай М. Історія Карпатських русинів: У шести томах / Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; переклад українською мовою А. М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. — Т. 3. — Ужгород : Закарпаття, 2002. — С. 21-58.

РЕЗЮМЕ

ДЕВИАНТНОСТЬ ПРИХОДСКОГО ДУХОВЕНСТВА ЗА ДНЕВНИКОМ ИОСИФА ДЕ КАМЕЛИСА

Кичера В.В. (Ужгород)

В статье говорится о девиантном поведении духовенства Мукачевской епархии. Осуществлена попытка проанализировать причины нарушений, их разновидности, а также попытки восстановить дисциплину епископом Иосифом де Камелисом вводимыми санкциями. В итоге безоговорочным выглядит факт, что одной из причин нарушений остаются социальные факторы.

Ключевые слова: девиантность, нарушения, добродетель, приходское духовенство, епископ, ЧСВВ.

SUMMARY

DEVIANT OF PARISH CLERGY BY DIARY JOSEPH DE KAMELIS

V. Kichera (Uzhhorod)

The article deals with the deviant behavior of the Mukachevo eparchy clergy. The author attempted to analyze the causes of the violations, their variations and the attempts to restore the discipline by Bishop Joseph de Kamelism. The result showed that the social factors are one of the main causes of the violations.

Key words: deviant, breach, integrity, parish clergy, the bishop, OSBM.

УДК 930.1 (477).001: 328.1/3 (460)

ЕВОЛЮЦІЯ ІСПАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В ОЦІНЦІ ВЧЕНИХ-НОВІСТІВ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

Ісак Ю. І. (Ужгород)

Метою даної статті є з'ясування особливостей вивчення історії іспанського парламентаризму в підросійській Україні у другій половині ХІХ ст. Ця тема є актуальною і необхідною в сучасній пострадянській українській історіографії.

Ключові слова: нова історія, парламентаризм, історія Іспанії, наукова школа.

Іспанія має яскраву історію, яка вмістила в себе і Карфаген, і вторгнення Риму, і загибель, здавалось би, непохитної Римської імперії, і нашествя арабів, що володіли декілька століть Іберійським півостровом. Пізніше були Реконкіста, відкриття Америки, Іспанська колоніальна імперія, "повалення з вершин могутності", нескінченні війни і негаразди, одночасно з найвищим

культурним злетом; диктатура Ф. Франко і участь в євроінтеграційних процесах.

Не дивлячись на те, що, за образним висловом знаменитого іспанського мислителя Ортеги-і-Гассета, Росія та Іспанія знаходяться «на протилежних кінцях європейської діагоналі» [10], вони пов'язані спільністю історичної долі.

Разом з тим, по-справжньому активізувалися ділові і геополітичні зв'язки між двома кра-